

№15- тәжірибелік сабақ: Халықаралық қатынастар жүйесіндегі Қазақстан.

Жұмыстың мақсаты мен міндеті: Қазақстан Республикасының қазіргі кезеңдегі сыртқы саясатының ерекшелігі жайлы, көрші мемлекеттермен және басқа елдермен екіжақты тиімді келісімдерді жүргізу, яғни, біріншіден ТМД мемлекеттерімен, екіншіден батыс, үшіншіден Азия, төртіншіден Таяу Шығыс елдерімен, Қазақстанның сыртқы саясатының бірқатар стратегиялық міндеттері мен мақсаттарымен танысу.

Техникалық және инструментальдық құралдары: интерактивті тақта, проектор сызба – кестелер.

Тәжірибелік сабақ оқыту нәтижелері: сыртқы саясат жүйесіндегі қызметтерін, консервативті және динамикалық, тұрақтылық және даму жүйелерін, сыртқы саяси тактика дегеніміз не екенін, Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының стратегиялық мақсатының басты басымдығы ретінде бейбітшілікті сақтауды танитыны жайлы өз ойын толық жеткізе алады.

Оқытудың әдістері мен түрлері: баяндау, сұрақ–жауап, түсіндіру, кіріспе дәріс, пікір-талас.

Мемлекеттің саясаты біртұтас әлеуметтік жүйені көрсетеді және өздігінен ұйымдасу ерекшелігіне ие, жоғары күрделіктегі жүйе қатарына кіреді. Жүйенің өздігінен ұйымдасуы деп, құрылымдық және функционалдық қатынастарын бір жүйеге келтіру нәтижесіндегі тұрақтандыру қабілеті түсіндіріледі. Сыртқы саясаттың өзіндік жүйелік жағдайын сақтай алуы, оның құрылымының беріктілігімен, яғни оның элементтері арасындағы қатынаспен анықталады. Сыртқы саясат барлық мемлекет саясатының жүйе астары, халықаралық сахнадағы мемлекеттің ұлттық мүдделерді іске асыруындағы міндеті, болып табылады. Оның дамуы мен қызмет етуі осы жүйенің заңдылықтарына байланысты. Сыртқы саясаттың негізгі құрылымдық элементтері мыналар болып табылады: – сыртқы саяси идеялар мен көзқарастар; – әлеуметтік-саяси институттар; – сыртқы саяси қатынастар; – сыртқы саяси қызмет. Бұл сыртқы құрылымының элементтері, мемлекеттің саясатының құрылымдық элементі болып табылады. Сол себептен, мемлекеттік саясат, сыртқы саясаттың барлық жүйесіне және оның элементтеріне ықпал етеді. Бірақ та, халықаралық қатынас жүйесінің ерекшелігі мен сыртқы саясаттағы ықпалының өзіндік ерекшелігі, мемлекеттің сыртқы саясатының қызмет ету сипатына өз белгісін қалдырады. Жүйені талдау, әр жүйенің (оның ішінде сыртқы саяси) екі сәті бар екенін көрсетеді: • консервативті және динамикалық; • тұрақтылық және даму. Сол себептен, сыртқы саясат жүйесінің табиғатын ғана түсіндіру триадасы жеткіліксіз: кіру-шығу жағдайын, статистикадағы жүйені бейнелейтін. Динамикалық дамып жатқан жүйені қарастыру (оның ішінде ішкі саяси), берілген схеманы

қайта байланыс элементіменен толықтыруды қажет етеді. Сыртқы саясат жүйесіндегі қайта байланыс екі қызметті іске асырады: – бағалап-реттеуші; – себепті-қозғалысты. Қызметіне байланысты қайта байланыстың мынадай түрлерін бөледі: жағымды және жағымсыз. Жүйенің әрекет етуінің негізгі заңы, оның динамикалық тепе-теңдігін, тұрақтылықты ұстап тұруда. Жағамсыз қайта байланыс саясаттағы консерватизмге әкелуі мүмкін, ал жағымды қайта байланыс жағдайы оның динамикалық тепе-теңдігі мен тұрақтылығын ұстап тұруда. Сыртқы саясат құрылымы мыналардан тұрады: – сыртқы саясат субъектілерінен (мемлекет, мемлекеттің билік органдары, арнайы мемлекеттік және қоғамдық институттар, мемлекеттер тобы, басқа мемлекеттер ішіндегі бөлек әлеуметтік институттар); – сыртқы саяси мақсатқа жету құралы (мемлекеттің саясатты жүргізу үшін өзіндік құралдары); – сыртқы саясаттың мақсаттары (оның субъектілері арқылы анықталатын); – сыртқы саяси қызмет жүзеге асырылатын жағдай (яғни, халықаралық жағдай, ол сыртқы саясат құрамына кірмейді, бірақ та оның әрекет етуіне ықпал етеді). Осы жоғарыда айтылғандарға орай, мемлекеттің сыртқы саясаты, сыртқы саяси көзқарастар жүйесін, сыртқы саяси қатынастар және сыртқы саяси қызметті көрсетеді, мемлекет пен қоғамның әлеуметтік-саяси институттарымен жүзеге асырылады. Бұл жүйедегі негізгілер болып, сыртқы саяси (халықаралық) қатынастар тұрады. Олар: саяси, экономикалық, дипломатиялық, әскери, мәдени, ғылыми-техникалық байланыстар мен халықтар, мемлекеттер және біріккен мемлекеттер арасындағы өзара қарымқатынастарды көрсетеді. Мемлекеттің сыртқы саясатының көп деңгейлілігі сыртқы саяси қағида түрінде іске асады. Екінші, сыртқы саяси стратегиялар және сыртқы тактика. Бұл берілген категориялар саяси ғылымда жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Бұл бір категорияны, екінші бір категориямен ауыстыруды жиілетуде. Ең жоғарғы, жалпы деңгейге сыртқы саяси доктрина (қағида) ие көптеген анықтамалық басылымдарда доктринаға мынандай анықтамалар беріледі: Көзқарастар жүйесі, ғылыми және философиялық теория, ілім, ғылыми немесе философиялық теория, жүйе, басты теория немесе саяси принцип. Жүйеленген саяси, идеологиялық, философиялық ілім, принциптер жиынтығы. Ілім, ғылыми немесе философиялық теория, саяси жүйе. Сыртқы саясаттың мынандай категориялары бар. Сыртқы саяси доктрина – саяси басшылық көзқарасындағы жүйені көрсетеді: Мемлекеттің саясатындағы рөлі мен орнына. Ұлттық – мемлекеттік мүдделерді жүзеге асыру мақсатының пайдаланылу сипатына. Осымен бірге басқа елдермен ұзақ келешектегі тарихи мерзімдегі қатынастарының жүзеге асыру түрлері мен тәсілдеріне де ықпал етеді. Басқаша айтқанда мемлекеттің сыртқы саяси доктринасы мыналарды бейнелейді: – оның сыртқы саясатының теориялық – әдістемелік деңгейі; – негізгі сыртқы саяси басымдықтардың теориялық негізделуінің рөлі ретінде; – сыртқы саясаттың ең қажетті, өмір сүріп тұрған ұлттық мемлекеттік мүдделеріне

нұқсан келтірмейтіндей ету бағытын айқындау шеңберін анықтайды. Осы жоғарыдағы айтылғандарға байланысты, сыртқы саяси доктрина мемлекеттің сыртқы саясатының теориялық-әдістемелік деңгейін бейнелеуде, жалпы саясат жүйесіндегі мемлекеттің сыртқы саясатының ұзақ мерзімді тарихи кезеңдегі орнына байланысты негізгі жағдайларын анықтайды. Сыртқы саяси доктринаның (қағиданың) өзгеруі ұлттық-мемлекеттік мүдделер жүйесіндегі ауқымды трансформацияларға байланысты, мемлекеттің ішіндегі немесе халықаралық сахнадағы саяси қатынастар жүйесіндегі түбегейлі өзгерістерге байланысты болады. Халықаралық қатынас пен сыртқы саясат теориясы мен тәжірбиесіндегі жиі қолданылатын категорияның тағы іріктеу сыртқы саясат тактикасы болып табылады. Саясаттану сөздігінде сыртқы саяси тактикасына мынандай анықтама берілген. Сыртқы саяси тактика дегеніміз – бұл белгілі бір кездерде қалыптасып жатқан әлеуметтік-саяси жағдайлардағы тәсілдер, тәжірбиелік іс-әрекеттер болып табылады, стратегиялық желіні жүзеге асыруды қамтамасыз ететін. Сыртқы саяси тактика тұтасымен барлық қозғалыс мақсатында жасап шығарылмайды, ал белгілі бір кезеңдерде, белгілі бір ағымдық міндеттерді орындау үшін жасап шығарылады. Сыртқы саяси тактика халықаралық сахнадағы белгілі бір сыртқы іс-шараларды жүзеге асыруды негіздеу мен дайындау үшін жасалады, мақсаттарға, тәсілдерге, сыртқы саясат объектілеріне байланысты келісімпаздықты қамтамасыз ететін және сыртқы саяси, халықаралық жағдайларды ескере отырып саяси басшылық қойған мақсаттардан шыға отырып жасалатын. Тактикалық жоспардағы сыртқы саяси міндеттердің сәтті шешілуінің классикалық үлгісі ретінде – АҚШ-ты айтуға болады. «Шөлдегі дауыл» – атты әскери-саяси акциясын, осымен бірге Ирактағы соғыстан кейінгі әрекеттерді өткізуді келтіруге болады. Американдық басшылық таза әскери міндеттерді ғана шешіп қойған жоқ, сонымен бірге АҚШ жөніндегі халықаралық сахнада және өз ішінде жалпы пікірді қалыптастыруға ұмтылды. Осының нәтижесінде Ирак басшылығы халықаралық сөгіске ие болды, елге қарсы саяси, экономикалық, әскери санкциялар қолданылады, ал бұл алдын ала жүргізілетін операцияның нәтижелігін аңықтады. Яғни, мемлекеттің сыртқы саяси тактикасы, белгілі бір сыртқы әрекетпен байланысты және оған қызмет етуге арналған. Енді, сыртқы саяси стратегия дегеніміз не екенін қарастырайық. Сыртқы саяси стратегия көптеген сөздіктерде былай анықталады: – қоғамдық-саяси процестерді басқару өнері, басшылықтың жалпы жоспары ретінде; – дұрыс және ұзақ мерзімді бағдарламаларға негізделген, бір нәрсені басқару өнері ретінде; – саясаттану сөздігіне сәйкес, «саяси стратегия» ірі көлемді міндеттерді қарастырады, олар өз алдына саясаттың субъектілері және қоятын тарихи немесе жақын кездегі перспективаларға байланысты болады. Мұнда, оған жетудің мақсаттары, құралдары қалыптасады, одақтастар мен қарама-қарсы күштер арасындағы да саяси күшті

орнықтыратын. Сыртқы саяси стратегия мынандай белгілеріне байланысты ерекшеленеді: – мемлекетте бар болатын күштер мен тәсілдердің уақыт пен кеңістіктегі өзара ойластырылған концепциясы қатынасымен; – негізгі мақсаттардағы институттарының басты кезеңдерінің анықталуымен; – әр кезеңнің өзіндік ерекшеліктерін, жетістіктері мен кемшіліктерін түсінумен.

В.И. Гантманның редакциясымен шығарылған «Капиталистік мемлекеттердегі сыртқы саясаттың жүзеге асырылуы мен қалыптасуы процесі» монографияда, оның авторлары, сыртқы саяси стратегиялар мыналарды анықтайды деп жазылған: – халықаралық қатынастағы түбегейлі, ұзақ мерзімді, ғаламдық және аймақтық сұрақтар бойынша, ең алдымен соғыс және бейбітшілік проблемасына байланысты мемлекеттің принципиалдық позициясымен; – оның сыртқы қызметінің жалпы, ұзақ мерзімді жоспарлары; – сыртқы саясаттың негізгі бағыттары мен олардың ара сындағы өзара қатынас. Негізінен ішкі стратегия, алдыңғы қатарлы мемлекеттермен қарым-қатынастың даму жолын айқындайды. Осыған байланысты, бұл анықтамалардың бірін талдау арқылы мынандай тұжырым жасауға болады. Яғни, сыртқы саяси стратегия, елдің басшылығы қабылдайтын, ұзақ мерзімге, тарихи перспективаларға арналатын, халықаралық қатынас саласындағы ұлттық-мемлекеттік мүдделерді қамтамасыз ететін ірі көлемді саяси шешімдер жүйесі болып табылады. Сыртқы стратегия, сыртқы саяси бағыттағы, құндылықтар жүйесін, олардың жүзеге асуының мақсаттарын, құралдарын, түрлері мен тәсілдерінің бағыттарын, сыртқы саяси бағыт әрекетінің мерзімдік-кеңістік аясын анықтайды. Сыртқы стратегия, саяси шешімді қабылдау нәтижесінде қалыптасады, яғни сыртқы стратегияны заңды түрде рәсімдейді, өзінің азаматтары мен әлемдік қауымдастыққа, сыртқы саясаттың мақсаттары мен міндеттері туралы ақпарат береді. Тарих ауқымында қарастыратын болсақ, мемлекеттің сыртқы саясатындағы әр маңызды өзгеріс мыналармен қосарлана жүрген: – жаңа сыртқы саяси бағытқа өтумен; – қажетті сыртқы саяси стратегияны жасап шығарумен. Мәселен, соғыстан кейінгі кезеңдегі КСРО-ның сыртқы саясатында АҚШ-пен және оның Одақтастарымен өте күрделі бақталастық болғанын көруге болады, немесе екі жақты бейбіт өмір сүру саясатына өту кезеңдерімен. КСРО-ның сыртқы стратегиясы 1980 жж. ортасындағы негізінде: 1) «жаңа саяси ойлау» концепциясы жатқан болатын; 2) соғыстан кейінгі кезеңде АҚШ саяси бағыты да, оның сыртқы стратегиясы да өзгеріске ұшырады. Бір саяси курстан екіншіге өту процесі ішкі стратегиядағы «шынайы қорқыту», «оңтайлы көңіл бөлумен», «тоқталумен» және т.б. өзгерістермен қатар жүрді. Сыртқы саяси стратегия көп кезде ресми рәсімдейді де, ал кей жағдайда ол тұжырымдалмайды да. Бұл көбіне елдегі саяси басшылықтың елдегі немесе әлемдегі өзгерістерді толығымен түсінбеуіне байланысты болады, бірақ олар осымен бірге сыртқы саяси басымдықтар жүйесіндегі өзгерістердің қажеттігін түсінеді. 1991 жылы КСРО ыдыраған соң, ТМД-

ның біршама мемлекеттері өздерінің дұрыс сыртқы саясатын тұжырымдай алмады. Бұл: – Еуропалық интеграцияға байланысты басшылықтың дұрыс тәсілді қолданбауы нәтижесінде Ресейдің халықаралық беделіне; – Шығыс Еуропа елдерінің келешегіне; – Кавказ елдеріндегі интеграциялық қатынасына нұқсан келді. Бірқатар жағдайларда ресми жарияланған сыртқы саяси стратегиялар, көзқарастар мен саяси шешімдер стратегияның мәнін бейнелемейді. Мұндай жағдай «құпия дипломатия» деп аталады. Яғни, сыртқы саяси стратегия халықтан құпия түрде жасалады. Бәрімізге белгілі, 1917 жылы Жалпыресейлік кеңестер съезінде «Бейбітшілік жөніндегі» декрет қабылданған болатын, осыған байланысты Патшалық және Уақытша үкімет арасындағы барлық құпия келісімдер халыққа жария етілген болатын, ал РСФСР үкіметі бұрынғы Ресей саясатымен өзінің байланысын үзетіні жөнінде мәлімдеген еді. Бірақ та, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, сыртқы саясат толығымен ашық бола алмайды. Мысалы: КСРО қол қойған бірнеше келісім құжаттар, атап айтар болсам, Риббентроп пен Молотов арасындағы келісім және т.б. Осыған орай, мемлекеттің саяси шешім ретінде тұжырымдалған сыртқы саяси стратегиясы кейбір жағдайларда қоғам дастықтың, әлеуметтік қауымдастықтың игілігі бола бермейді және болуға міндетті де емес. Негізінен, басылым беттерінде, мемлекеттің сыртқы саясатының стратегиялары туралы жалпы мәліметтер ғана жарық көреді. Халықаралық қатынастар жүйесіндегі болып жатқан өзгерістер сыртқы саясаттың барлық құрылымдық элементтеріне ықпал етеді, бұл элементтердің барлығының және тұтастай жүйенің дамуына әкеледі. Халықаралық жағдайдың өзгеруі мемлекеттің сыртқы саяси курсының бөлек элементтерінің (мақсаттар, құралдар, ықпал ету объектілері) қайта құрылуына, осымен бірге сыртқы саяси курстың өзінің өзгеруіне әкеледі. Елдің саяси элитасы, саяси басшылығы таңдалған сыртқы саяси курстан бас тартса, бірақ та белгілі бір мақсаттарға жеткісі келгенде, әртүрлі мүмкіндіктерді басынан өткереді. Олар: экономикалық, саяси, идеологиялық, қысым, әскери-күш ықпалы, мысалға, АҚШ-тың Вьетнамдағы соғысы. Соғыс компаниясының жетістікке жетпеуі, АҚШ-тың Вьетнамдағы әскери жеңілісі, «қырғи қабақ соғыстан» бас тартуға байланысты халықаралық жағдайдың толық өзгеруі – Оңтүстік-Шығыс Азиядағы қарулы күшті пайдалануды жоққа шығарып, жаңа сыртқы саясаттың қалыптасуын талап етті. Сыртқы саяси қызмет. Сыртқы саяси қызмет арқылы мемлекет өзінің қажеттіліктерін, мүдделерін, мақсаттарын, стратегиясы мен тактикасын жүзеге асырады. Мемлекеттің сыртқы саяси қызметі бірқатар міндеттерді қамтамасыз етеді: Басқа елдермен және мемлекетаралық екіжақты, аймақтық және ғаламдық деңгейдегі қатынастар жүйесімен халықаралық сахнада өзара әрекет етуде мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз дандыру. Халықаралық сахнада ұлттық-мемлекеттік мүдделерді жүзеге асыру, елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени білімдік деңгейдегі дамуы үшін жақсы

халықаралық жағдайлар жасау. Халықаралық қатынастағы өзгеріп жатқан жағдайларға байланысты, мемлекеттің сыртқы саяси стратегиясы мен ішкі бағы тына түзетулер енгізу. Жоғарыда айтылғандардан, мемлекет сыртқы қызмет көмегімен, сыртқы саясатының барлық негізгі элементтерін жүзеге асыратындығын көреміз. 1991 жылдың 16 желтоқсанында Қазақстан Жоғарғы Кеңесі тәуелсіздік туралы резолюцияны қабылдап, ҚР егемендікке ие болды. Қазақстан әлемнің саяси картасында тәуелсіз субъект ретінде пайда болды. Осымен бір кезеңде саяси-дипломатиялық тану процесі мен Қазақстанның халықаралық қауымдастыққа кіруі басталды. Қазақстан Республикасының сыртқы саяси қызметі, саясиқұқықтық рәсімделіп, сыртқы саяси концепция жасала бастады, ҚР шетелдік іс жөніндегі Министрлігі ұйымдастырылды. Мұның бәрі Қазақстан Республикасының басты бағыттары бойынша белсенді сыртқы саясат жүргізуіне, ұлттық-мемлекеттік мүдделерді орындауына мүмкіндік берді. Қазақстан Республикасының қазіргі кезеңдегі сыртқы саясатының ерекшелігі көп салалық пен тепе-теңділіктік болып табылады. Ол: – сыртқы саяси бағытты жүргізгендегі жүріс-тұрысына деген әріптестікке қатаң тәуелділіктің болмауына; – белгілі бір аймақтағы немесе басқа аймақтағы даму жағдайын ескеруді; – көрші мемлекеттермен және басқа елдермен екіжақты тиімді келісімдерді жүргізу, яғни, біріншіден ТМД мемлекеттерімен, екіншіден батыс, үшіншіден Азия, төртіншіден Таяу Шығыс елдерімен. Қазақстанның сыртқы саясатының бірқатар стратегиялық міндеттері мен мақсаттары бар. Қазақстан Республикасының Конституциясының 40 бабының, 1-бөлігінде ҚР Президенті – мемлекет басшысы, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайтын, ел ішінде және халықаралық қатынастарда Қазақстан атынан өкілдік ететін «ең жоғары лауазымды тұлға» деп жазылған. Елдің сыртқы саясатының стратегиялық мақсаттарын, міндеттерін және бағыттарының басымдығын анықтау, ел президентінің ғана прерогативасы (ерекше құзырлығы) болып табылады. Сыртқы саясатымыздың концепция, мақсаттары, міндеттері, принциптері және т.б. Н.Ә. Назарбаевтың еңбектерінде көрініс тапқан. Мәселен: «Қазақстан республикасы егеменді мемлекет болып қалыптасуы мен дамуының стратегиясы», «Ғасырлар тоғысында», «Қазақстан-2030», қазастандықтардың өсіп-өркендеуінің, қауіпсіздігінің ұлғаюының және дамуының негізі және т.б. Егеменді мемлекет ретіндегі Қазақстанның стратегиялық қалыптасуында былай деп айтылады. Яғни, «Қазақстанның сыртқы саяси бағыты, басқа да мемлекеттердегі сияқты, ұлттық мемлекеттік мүдделерді айқындайтын өзіндік логикамен дамиды». Қазақстан бейбіт сүйгіш сыртқы саясат жүргізуде. Басқа бірде-бір мемлекетте территориялық талабы жоқ. Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының стратегиялық мақсатының басты басымдығы ретінде бейбітшілікті сақтауды таниды. Соғыс және әскери күш қатерінен бас тартады. Ядролық қарусыз мемлекет

статусын қабылдады. Жаппай қырып-жою қаруын бірінші болып қолданбау принципін ұстанды.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. Дипломатия сөзіне анықтама беріңіз ?

1–деңгейлік сұрақ. Дипломатиялық қызмет ұғымына анықтама берсеңіз?

2–деңгейлік сұрақ. Шығыс пен Батыс елдерінің сыртқы саяси бағыттарының ұқсас тұстары мен ерекшеліктерін түсіндіріңіз?

2–деңгейлік сұрақ. Мемлекеттің сыртқы саясаты оның ішкі саясатының негізгі құрамдас бөлігі деген пікірмен келісесіз бе?

3–деңгейлік сұрақ. Дипломатияға тән болып табылатын саяси сипаттамаларды атаңыздар және олардың мәні мен мазмұнын ашып түсіндіріңіздер.?

ОБӨЖ тапсырмалары: Халықаралық қатынастардағы дипломатиялық құралдар.

БӨЖ тапсырмалары: Дипломатия мен дипломатиялық қызметтің негізгі айырмашылықтары мен саяси құраушы элементтері.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, Қазақ тіліне ауд.Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.
3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşünceler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014

2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Маныкина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.